

UPLATŇOVÁNÍ NORMALIZAČNÍ POLITICKÉ LINIE VŮČI HLAVNÍM KŘEŠŤANSKÝM CÍRKVÍM V ČESKOSLOVENSKU NA PŘELOMU 60. A 70. LET

JAROSLAV ŠEBEK

This paper focuses on the church situation in Czechoslovakia at the beginning of „normalization“, in the period 1969–1973. It focuses mainly on the attitudes held by the highest segments of the party-state and security apparatus and then mainly on the attitudes of the Catholic Episcopate and Christian church leaders, primarily in the Czech lands. The study deals mainly with the issue of the application of persecution measures by Communist party, state and security authorities. The study also looks at how church representatives responded to persecution pressure. An important part of study is also the analysis of the priestly cooperation with the ruling Communist power.

Key words: Vatican; Czechoslovakia; Communism; Christianity

V poslední době se tématem veřejné diskuse u nás stala tematika, týkající se období tzv. „normalizace“, tedy údobí od nástupu Gustáva Husáka na post prvního tajemníka ÚV KSČ v dubnu 1969 prakticky až po pád komunistické moci v roce 1989. V těchto debatách se však téměř vůbec neobjevovaly interpretace této doby optikou církevního působení. Přitom i v této etapě existence hegemonní vlády jedné politické strany, tedy KSČ, je možné sledovat dynamismus ve vytváření vlastní pozice církví i způsob interakce s vnějším prostředím a naproti tomu analyzovat metody mocenských struktur a jednotlivých institucionálních protagonistů, směřující k oslabení vlivu církevního milieu a omezení jeho autonomnějšího jednání.

Ve svém příspěvku jsem se věnoval církevní situaci v Československu na počátku normalizace, v období let 1969–1973, přičemž jsem se chtěl soustředit zejména na pozice, jež zastávala nejvyšší místa stranicko-státního a bezpečnostního aparátu a na druhé straně pak na postoje episkopátu v českých zemích. Nesleduji tedy ve větší míře například strategie laického prvku či aktivity duchovenstva. Jako metodu jsem zvolil chronologickou komparaci, kdy jsem srovnával situaci na poli církevní politiky v období let 1968–1969 se změnou, k níž došlo v kontextu celospolečenské normalizace během 70. let. Použil jsem současně komparaci vývoje ve všech třech nejvýznamnějších křesťanských církvích v českých zemích. Těžiště příspěvku spočívá v mapování stavu v českých zemích, Slovensko je zmiňováno naprosto okrajově. Věnoval jsem se především tématice uplatňování perzekučních opatření ze strany stranických, státních a bezpečnostních úřadů, stejně jako reakci na ně ze strany církevních představitelů a jejich obranné strategii. Významnou část tvoří analýza kněžského proudu uvnitř církve, který se snažil novým poměrům přizpůsobit a hledal způsoby spolupráce s vládnoucí mocí. Při analýze těchto procesů jsem primárně využil zejména zatím okrajově používané materiály z provenience státně-bezpečnostních složek, ve spojení s prameny z fondů stranicko-státního aparátu.

Zahájení reformních procesů uvnitř hegemonně vládnoucí Komunistické strany Československa v lednu 1968, které přinesly do společnosti dočasné a také jen částečné uvolnění poměrů, znamenalo poměrně důležitý mezník také v církevním životě.¹ Je však třeba zdůraznit, že první signály aktivizace činnosti římskokatolické církve po zahájení reformního kursu Dubčekova vedení KSČ se objevily ve srovnání se společenskými nebo kulturními organizacemi s určitým zpožděním. Důvodem k tomu byly mocenské praktiky komunistů, snažící se neustále tlumit všechny projevy náboženské aktivity. Přes politické uvolnění, které se v průběhu 60. let projevovalo třeba v uvolnění cenzury v umělecké sféře, totiž uplatňovala komunistická moc vůči církvím tvrdou linii prakticky až do pádu Antonína Novotného. Skutečně relevantní změny v církevní sféře totiž přišly až v březnu 1968. Prvním signálem bylo zveřejnění otevřeného dopisu 83 křesťanů, vězňů za své smýšlení po nástupu komunistického režimu, v *Literárních novinách*, který byl adresovaný Alexandru Dubčekovi. Dopis podporoval politické změny, zahájené odchodem Antonína Novotného z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ a zároveň požadoval řešení situace věřících. Mimo jiné se v něm uvádělo, že „*sympatický program normalizace poměrů a demokratizace veřejného života by se hned na počátku usvědčil z neupřímnosti a odsoudil k nezdaru, kdyby nechal věřící část občanského společenství při vědomí, že bude dále diskriminováno...nechceme privilegia ani mocenské pozice, ale potřebuje mít své normální místo vedle druhých*“.² Další podstatný krok podnikl biskup Tomášek, když ve spolupráci s některými duchovními inicioval, rovněž v březnu 1968, konec kolaborantského *Mírového hnutí katolického duchovenstva* (MHKD). To považovala Státní bezpečnost za jeden z podnětů k upevňování pozic církve, neboť tímto způsobem „*zlikvidoval opory státní církevní politiky ČSSR*“.³ Hlavní změny však přinesla personální změna přímo v centru mocenského rozhodování o církevní politice. Dne 25. března 1968 byl totiž z vedení Sekretariátu pro věci církevní (SPVC) při ministerstvu kultury odvolán Karel Hruža, zastávající tvrdého proticírkevního kursu. Na jeho místo přišla socioložka Erika Kadlecová, jež se zapojila do tehdy populárního dialogu křesťanů a marxistů.⁴ Společně s dalšími spolupracovnicemi ze Sociologického ústavu Československé akademie věd se zabývala od druhé poloviny 60. let sociálními aspekty religiozity v Československu a také díky odborným znalostem, které na tomto poli získala, se jí podařilo vnést do vztahu církve a státu novou dynamiku. Politika státního aparátu zodpovědného za realizaci církevní politiky vedla během jara a léta 1968 k prosazení nové linie politiky socialistického státu vůči církvím. Ta znamenala nejen pád dosavadní ateizační politiky ve prospěch dialogu s církvemi a křesťany, ale také prolomení mlčení o náboženství, příležitostně relativizovaného jeho přímým odmítáním, ve prospěch větší a částečně i objektivní informovanosti o moderních náboženských formách, především v souvislosti s Druhým vatikánským koncilem. Tyto kroky (dočasně) skončily úspěchem reformní církevní politiky a v letech 1968–1969 byly odstraněny nejhorší z komunistických přehmatů vůči církvím z minulosti.⁵ Doba Pražského jara v zásadě znamenala možnost částečně

¹ K tématu viz PETRÁČEK, T.: *Das Jahr 1968 in der Tschechoslowakei - ein europäischer Sonderfall in Politik, Gesellschaft und Kirche*. In: Holzbrecher, S. – Knop, J. – Kranemann, B. – Seiler, J. (Hrsg.): *Revolte in der Kirche? Das Jahr 1968 und seine Folgen*. Freiburg – Basel – Wien 2018, s. 282–294.

² VAŠKO, V.: *Ne vším jsem byl rád*. Kostelní Vydří 2001, s. 280.

³ Archiv bezpečnostních složek (dále pouze ABS), f. Správa kontrarozvědky-II. Správa SNB/FMV (A 34), inv. č. 3212, zpráva o činnosti v katolické církvi; zpráva o činnosti ve vysokoškolském hnutí, Praha 14. 7. 1970.

⁴ K tématu viz LANDA, I. – MERVART, J. a kol.: *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*. Praha 2017.

⁵ NEŠPOR, Z. R.: *Přiliš slábi ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha 2010, s. 72.

opustit mantinely striktně dozorovacích způsobů provádění komunistické církevní politiky. Pokus o pluralitnější nahlížení na nekomunistické aktivity, včetně těch náboženských, přispěl k tomu, že se církve mohly projevit více ve veřejném prostoru a rozvinout širší škálu činností, v nichž byly předtím omezovány. Na základě nově formulované koncepce SPVC neměl napříště stranický ani státní aparát nad církvemi dohlížet, ale zabezpečovat jim prostor pro svobodné vyjádření víry.⁶ Konkrétním vyjádřením nového přístupu státních orgánů k církvím bylo například obnovení činnosti teologické fakulty v Olomouci či opětovné povolení činnosti řeckokatolické církve. Pro vývoj církevních poměrů konce 60. let v Československu se jevil důležitý ještě jeden faktor. Tato perioda byla totiž v katolickém milieu úzce spojena s rozsáhlými a dynamickými změnami v církevních strukturách, teologických diskurzech, liturgických změnách a nakonec i v novém sebepochopení a sebe prezentaci církve, jež byly dány reformním étosem většiny účastníků Druhého vatikánského koncilu v 60. letech. Reformní podněty byly postupně realizovány nejvyšším církevním vedením, a to jak Janem XXIII., tak zvláště jeho nástupcem Pavlem VI. V průběhu koncilu byla aktualizována církevní doktrína tak, aby odpovídala soudobým společenským poměrům a tyto transformace byly konkrétně v Československu recipovány v katolických kruzích o to více, že zdejší věřící se setkávali od ledna 1968 i s proměnou politických a společenských diskursů, které se rovněž snažily aktualizovat ideje socialismu, a to demokratičtějším a pluralitnějším směrem.

Invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa 21. srpna 1968 však ukončila všechny naděje nejen na demokratizaci a liberalizaci politického a společenského systému, ale znamenala také přerušování vytváření zásad nové politiky socialistického státu vůči církvím.

Komunistické stranické vedení v posrpnovém období posuzovalo zásady nové církevní politiky především z hlediska důrazného odmítnutí všech opatření, která proběhla během Pražského jara. Jedním z prvních kroků byla také personální proměna na SPVC, kde bylo dosazeno předchozí vedení, opět pod vedením Karla Hruzy. Doznívání reformních tendencí ovšem bylo zřejmé z toho, že se Hruza pokoušel po svém opětovném jmenování vytvořit zdánlivě pozitivní obraz tím, že Tomáškoví tvrdil, že si je vědom chyb, které se ve vztahu církve a státu staly a z této premisy chtěl do budoucna vycházet.⁷ Setkání se uskutečnilo v srpnu 1969 těsně před Tomáškovým odletem do Říma, kde měl jednání s vatikánskými představiteli, která plynula z jeho pokoncilní angažovanosti v některých kuriálních orgánech (Kongregace pro katolickou výchovu, Kongregace pro duchovenstvo). Současně však svých cest využíval i k neoficiálnímu informování o situaci církve v Československu. Hruza toho bezpochyby využil, aby Tomáška uklidnil, že ke zhoršení pozic církve nedojde. To se však ukázalo v dalších měsících jako nepravdivé, přestože i po nástupu nového vedení do SPVC se postupovalo spíše v rozvázném tempu. Tomášek se zase třeba zároveň snažil aktivně čelit ještě na konci roku 1969 vlivu prorežimních duchovních na stránkách *Katolických novin*, které si snažily udržovat kvalitu článků i v okamžiku, kdy už v jiných redakcích bylo svobodnější vyjadřování potlačeno.⁸

Řešení církevní otázky v rámci počáteční normalizace lze chápat jako součást obecnějších tendencí, realizovaných novou mocenskou elitou a směřujících k duchovnímu znehynění československé společnosti. Nejostřejší fáze normalizace začala až po brutálním potlačení

⁶ MERVART, J.: *Kultura v karanténě: Umělecké svazy a jejich konsolidace za rané normalizace*. Praha 2015, s. 20; Rudé právo, 18. 5. 1968, s. 3.

⁷ ABS, objektové svazky, H 713-2, K jednání Tomáška ve Vatikánu, srpen 1969.

⁸ Tamtéž, Zpráva o biskupu Tomáškoví, Olomouc 31. 10. 1969.

demonstrací k prvnímu výročí okupace v srpnu 1969, na němž se tentokrát podílely výlučně československé bezpečnostní složky. Surový zásah proti manifestantům pouze za použití domácích prostředků, bez pomoci sovětských vojsk, přinesl pro veřejnost velké rozčarování, jež se pak projevilo i masovou rezignací na to, dále se angažovat v protirežimní aktivitě. Husák a další představitelé normalizační mocenské garnitury následně usilovali o opětovné disciplinování strany i společnosti, která měla zapomenout na reformní pokus a snahu o prosazení demokratických a pluralitních tendencí do české společnosti, i když stále jen v mantinelech zachování komunistické hegemonie. V poměrně krátké době se nové normalizační elity soustředily na likvidaci výsledků reforem a podřízení se sovětským požadavkům.⁹ Tato skutečnost se pak od začátku roku 1970 promítla do řady sfér, a to včetně církevní oblasti.

Příprava předběžné koncepce normalizační církevní politiky trvala několik měsíců a na federální úrovni byla definitivně ukončena teprve v dubnu 1970, když SPVC obou národních ministerstev kultury zkompletovaly „*Informační zprávu o církevně-politické situaci v ČSSR*“. Ta pak byla projednána předsednictvem ÚV KSČ 22. května 1970.¹⁰ Materiál se prvotně soustředil na analýzu společenského a církevně-politického kontextu československého reformního pokusu konce 60. let. Jednou z pevných konstant reflexe církevní politiky v počáteční fázi normalizace proto bylo kritické vymezení vůči představitelům proreformních struktur bývalého vedení SPVC. Spory mezi reformně orientovanou skupinou a mezi konzervativně-dogmatickým křídlem zřetelně vystoupily také v materiálu projednávaném předsednictvem ÚV KSČ, který konstatoval, že „*těmto tendencím napomáhala i značná část ideově a politicky nevyhraněných příslušníků inteligence a rovněž i dezorientovaných členů strany, kteří se domnívali, že činnost církve je pozitivním přínosem k humanizaci socialistické společnosti*“.¹¹ Po ztroskotání reformního pokusu se hlavní pozornost v realizaci konkrétních opatření vůči církvím v krátkodobém horizontu soustředila na vytvoření nového hnutí katolického duchovenstva jako základny pro činnost „*té části duchovních, která stojí na platformě socialismu a jež bude paralyzovat vliv Vatikánu, zahraniční katolické emigrace a případných nepřiznivých postojů Vatikánu oddané církevní hierarchie*“, což znamenalo aktivní podporu pro vznik prorežimních struktur.¹² Tento dokument stvrdil konec pokusu o nalezení nového modelu vztahu mezi církví a státem a jednoznačně odsoudil všechny předchozí snahy o rovnoprávnou diskusi, stejně jako jeho protagonisty z řad činitelů KSČ.

Proticírkevní opatření vedoucích stranických míst byly doprovázeny i odpovídající mediální rezonancí problematiky. Do stranických periodik se začala vracet tradiční dikce, kdy byla znovu vytýčena hranice mezi oprávněnými požadavky uspokojování náboženských potřeb, jak je však vnímala KSČ, a mezi nezákonným získáváním veřejného prostoru, kde v duchu stranického narativu hrály významnou roli protisocialistické síly. Diskurzivní formace rané normalizace navíc, stejně jako v 50. letech, úzce propojovala domácí i zahraniční odpůrce socialistického zřízení, neboť se „*některé skupiny kněží napojily na různé protisocialistické proudy doma*

⁹ K pojmu „normalizace“ a teoretickému vymezení problematiky viz OTÁHAL, M.: *Opozice, moc, společnost 1969–1989. Příspěvek k dějinám „normalizace“*. Praha 1994; BOYER, Ch.: *Normalisierung*. Bohemia 47, 2006/2007, č. 2, s. 348–360; KOLÁŘ, P. – PULLMANN, M.: *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Praha 2016. Parciálně se věnuje normalizaci Michal Macháček, autor životopisu Gustáva Husáka (viz MACHÁČEK, M.: *Gustáv Husák*. Praha 2017).

¹⁰ Národní archiv Praha (dále pouze NA), ÚV KSČ-02/1, předsednictvo ÚV KSČ 1966–71, sv. 126, arch. j. 203, 173. schůze předsednictva ÚV KSČ 22. 5. 1970.

¹¹ Tamtéž.

¹² Tamtéž.

*i v zahraničí... Aktivizovala se zejména katolická emigrace a snažila se přímo i nepřímou zasahovat do vývoje situace u nás*¹³

Ze státně-bezpečnostního hlediska pak bylo považováno za největší riziko propojení církevně-náboženské a politické sféry. Analýzy Státní bezpečnosti z prvních normalizačních měsíců proto upozorňovaly na činnost Díla koncilové obnovy (DKO), kde byl spatřován zárodek této církevně-politické synergie. Činnost DKO se stala terčem pozornosti stranického tisku. *Rudé právo* například konstatovalo, že se do čela DKO postavili převážně kněží a laici, dobře známí svým reakčním postojem k našemu zřízení. Článek upozorňoval, že i když organizace nebyla povolena a formálně došlo k jejímu rozpuštění, radikální skupiny kněží a laiků chtěly, aby její činnost pokračovala dál, a aby hlavně ve farářských radách pomáhala vytvářet atmosféru pro nastolování rozličných požadavků, v některých případech i protizákonných.¹⁴ Ke zdůraznění „reakčnosti“ celého projektu pak měla posloužit tendenční informace, že hlavními autory myšlenky DKO jsou jezuité. Pravděpodobně se počítalo s tím, že tento řád je v českých dějinách vnímán s převažujícími negativními konotacemi.

Velkou obavu vzbuzovala rovněž činnost katolické církve na poli práce s mládeží. Tlak komunistických úřadů se tak soustředil na oslabení této činnosti. Svobodnější poměry totiž v letech 1968–1969 umožnily větší ingerenci církve do mládežnických organizací, které se začaly formovat po rozpadu jednotné mládežnické organizace Československého svazu mládeže (ČSM), jakými byly třeba skautské oddíly. Brněnský biskup Skoupý například prohlašoval, že ze strany státu lze očekávat tlak k omezení činnosti církve v působení na mládež, a proto musí hledat nové cesty a formy působení.¹⁵ Stejně tak zesílil tlak na oblast vzdělávání a formace duchovenstva a dne 17. dubna 1970 bylo rozhodnuto, aby pobočka teologické fakulty v Olomouci, která byla znovu otevřena ve školním roce 1968/69, definitivně ukončila činnost do roku 1974. Na jaře 1970 přikročily některé orgány státní správy k dalším restriktivním krokům, například zákazům pořádat duchovní cvičení pro věřící.¹⁶ Mezi důležitá diskriminační opatření provedená v lednu 1970 patřilo i omezení frekvence návštěv katolických duchovních v zahraničí, neboť pro každou cestu bylo potřeba schválení ministerstva kultury ČSR.¹⁷ Státní správa současně vyvíjela také tlak směřující k omezení svobodné výměny v rámci vnitrocírkevní komunikace. Omezení cenzurních zásahů a povolení vydávání nových církevních periodik bylo jedním z viditelných výdobytků reformní nálady Pražského jara. Již v roce 1971 se však znovu vrací praxe, kdy musely být k oficiálnímu státnímu schválení předkládány také pastýřské listy, jež byly vesměs čteny na nedělních bohoslužbách.¹⁸

Prosazování zásad k církevní „konsolidaci“ však navzdory prvním přijatým opatřením stranického vedení nepostupovalo příliš dopředu. Zadržovaly ji některé faktory, jež se vyvinuly v závislosti na předchozí politice Pražského jara. Církevní kruhy tak projevovaly ještě nějakou dobu i po zpřísnění stranické kontroly nad společností rezistentní potenciál. Podle informací nejvyššího stranického vedení bylo zřejmé, že se církev snaží počínat velmi aktivně a využívat prostor ke svému působení. Podle zprávy rozvědky v roce 1969 se snažili někteří církevní před-

¹³ Rudé právo, 1. 9. 1970, s. 2.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ ABS, f. Správa kontrarozvědky-II. Správa SNB/FMV (A 34), inv. j. 3212, zpráva o činnosti v katolické církvi; zpráva o činnosti ve vysokoškolském hnutí, Praha 14. 7. 1970.

¹⁶ NA, Ministerstvo kultury ČSR, sekretariát pro věci církevní (MK SPVC), k. 15, zpráva biskupského ordinariátu v Brně o zákazu duchovních exercicií pro laiky krajským církevním tajemníkem, Brno 25. 3. 1970.

¹⁷ Tamtéž, k. 2, situace v katolicismu, 1970.

¹⁸ CUHRA, J.: *Církevní politika KSČ a státu v letech 1969–1972*. Praha 1999, s. 42.

stavitelé podpořit aktivně třeba přeměny v Československé straně lidové a vytvořit z ní jeden z nástrojů k posílení svého vlivu.¹⁹ K tomu samozřejmě nedošlo i vzhledem k postupující normalizaci uvnitř lidové strany.²⁰

Fakt, že situace na poli konsolidace v církvích nepostupovala podle plánů stranického a státního vedení, reflektoval ještě na podzim roku 1972 i materiál ideologické komise ÚV KSČ, který předpokládal, že je potřeba rozvinout frontální ideologickou ofenzívu a „*cílevědomou výchovou a podstatným zvýšením úrovně znalosti marxismu-leninismu nejen u členů strany, ale i nejširších vrstev pracujících odstranit přežívající ideové zmatky, projevy nevíry a nejistoty a současně upevnit zdravé sebevědomí občanů ČSSR*“.²¹

V katolické církvi přispěl k určitému zbrzdění nástupu normalizace bezpochyby i fakt, že část diecézí v českých zemích byla během roku 1968 znovu obsazena biskupy. Pozitivní dozvuky uvolněnějších poměrů se projevil i nárůstem participace na bohoslužbách, kdy ještě v roce 1971 činila průměrná týdenní účast 997 895 věřících v českých zemích a na Slovensku dokonce 1 611 481 věřících.²² Navzdory restriktivním opatřením v počátku 70. let se pokoušel episkopát v českých diecézích přenášet do církevních aktivit diskursy, jež vycházely ze závěrů koncilu. Podíl biskupů na aktivizaci církevních struktur ostatně potvrzuje i souhrnná zpráva Státní bezpečnosti o době Pražského jara, která zmiňuje navazování kontaktů mezi episkopátem a kněžskou emigrací v zahraničí, především v Římě.²³ Státní bezpečnost negativně hodnotila vystoupení biskupa Tomáška na teologickém kurzu v Plzni v únoru 1970, kde vyzval k posílení vztahů duchovenstva a episkopátu.²⁴ Kritika mířila také na brněnské biskupa Karla Skoupého, který se nepřestával obklopotvat duchovními – odpůrci socialistického zřízení v ČSSR a jejich prostřednictvím nadále izoloval kněze, kteří se snažili o dobré vztahy mezi církví a státem.²⁵ Z důvodu upevňování autority biskupů také československá vláda odmítala možnost, aby došlo k přesunům v biskupských pozicích, kdy se například uvažovalo o jmenování tajně vysvěceného biskupa Karla Otčenáška do Hradce Králové či o přesunu Tomáška do Olomouce a biskupa Trochty z Litoměřic do Prahy. K aktivizaci církví přispěl fakt, že se na místa farářů dostávaly během zmírnění represivního tlaku i osobnosti, které byly v předchozích dvou desetiletích pronásledovány a vězněny, nebo jim byl výkon kněžské služby jinak znemožněn.²⁶ Velmi aktivně vystupovali kněží, jako byli Antonín Mandl či Bonaventura Bouše, kteří vyzývali k větší sebe-reflexi církve a podporovali ekumenické snažení. Mandl například pozitivně hodnotil jasné protirežimní postoje československé církve evangelické.²⁷

¹⁹ ABS, Zpravodajský odbor Federální správy zpravodajské služby (A 18), inv. j. 22, Vatikán – zpráva o nepřátelské činnosti, Praha 5. 11. 1969.

²⁰ K tématu KONEČNÝ, K.: Československá strana lidová v období nastupující normalizace (1969–1972). Praha 2019.

²¹ NA, KSČ-ÚV-10/10, ideologická komise ÚV KSČ 1971-80, sv. 1, arch. j. 2/1,2, Návrh tezí pro ideologické plénum ÚV KSČ, říjen 1972.

²² Tamtéž, KSČ-ÚV-02/1, předsednictvo ÚV KSČ 1971-76, sv. 55, arch. j. 55, Písemný podkladový materiál pro zasedání ÚV KSČ k ideologickým otázkám, říjen 1972.

²³ ABS, f. Správa kontrarozvědky-II. Správa SNB/FMV (A 34), inv. j. 3303, Zpráva o činnosti nepřátelských seskupení protisocialistických, revizionistických a pravicově oportunistických sil, Praha 10. 2. 1970.

²⁴ Tamtéž, inv. j. 3212, zpráva o činnosti v katolické církvi; zpráva o činnosti ve vysokoškolském hnutí, Praha 14. 7. 1970.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ ABS, signatura 12/3, i. j. 2282, informace o situaci mezi vysokoškolskými studenty a k činnosti církvi v ČSSR, Praha 21. 3. 1969.

²⁷ ABS, objektové svazky, H-713_4, agenturní zpráva o pastoračním kurzu v Praze, 15. 11. 1971.

Na začátku 70. let však můžeme v rámci episkopátu sledovat i jeden důležitý fenomén, a to je úsilí církevních hierarchů nevystupovat příliš konfliktně a navenek usilovat o dosažení jakéhosi modu vivendi se státním vedením. V této studii se nechci věnovat příliš detailně problematice vztahů Československa a Vatikánu, ale pro kontext formování postojů domácího episkopátu je třeba tuto situaci zmínit.

Vatikan sice přivítal reformní tendence doby Pražského jara, ale současně příliš neurgoval zahájení jednání s československou vládou o řešení zásadních církevně-politických záležitostí, a to navzdory tomu, že Tomášek žádal, aby byl Vatikan otevřenější.²⁸ Problém pro vystupování československého episkopátu představovala i vatikánská východní politika, která směřovala v podstatě k uznání statu quo v rámci dělení světa na západní a východní blok a pokoušela se sovětskými satelity navázat vztahy, což však nevedlo v konečném důsledku ke zlepšení pozice církve. Zajímavý dokument představuje v tomto kontextu například zpráva československé rozvědky o vyjádření státního tajemníka, kardinála Jeana Villota (státním tajemníkem byl v letech 1969–1979), tedy v podstatě druhého muže Vatikánu. Ten v římské kurii vystupoval jako mediátor, který se snažil tlumit názorové spory mezi teologickými pokoncilními proudy, tedy mezi tradicionalisty a progresisty. Roli prostředníka na sebe ovšem bral i v politických záležitostech, neboť se jako jeden z tvůrců vatikánské zahraniční politiky pokoušel dosáhnout nějakého způsobu koexistence mezi východním a západním blokem. V tomto kontextu celkem příznivě hovořil o socialistickém systému, neboť podle něj nepřekážel činnosti církve, ale v některých směrech, ve srovnání s kapitalistickými zeměmi, ji dokonce usnadňoval. Podle něj měla církev zůstat ve vztahu ke zřízení neutrální, bojovat za morální úroveň socialistické společnosti a obyvatelstvo od socialismu neodvracet.²⁹ Samozřejmě, že se tyto postoje některých vysokých vatikánských představitelů odrážely do doporučení, která dostávali naši biskupové při svých návštěvách v Římě. Také česká kněžská emigrace byla podle informací rozvědky zpočátku toho názoru, že se v případě prosazení normalizačních politických praktik jedná o přechodné období a ti, kteří byli zbaveni funkcí nebo vyloučeni ze strany, budou nadále bojovat proti sovětofilům a za návrat polednových poměrů.³⁰ Papežská diplomacie navíc začala vyjednávání s československým státem už za nepříliš výhodných podmínek po nástupu husákovského vedení. Důsledkem je pak velmi problematičké jmenování biskupů pro olomouckou arcidiecézi a tři slovenské diecéze na jaře roku 1973, které bylo dáno tím, že jmenování měli poměrně blízko ke Sdružení katolických duchovních *Pacem in terris*.

Názorová kodifikace „normalizovaných“ politických poměrů nastala zejména poté, co došlo k ovládnutí mocenských center, a byl publikován hlavní ideový dokument k potvrzení dominance posrpnové politiky. Ústředním materiálem, z něhož stranické vedení odvozovalo postup proti možné opozici, se nakonec stalo *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, jehož text odsouhlasilo zasedání ÚV KSČ 11. prosince 1970. Na jeho základě pak byly odůvodněny mocenské změny i masové čistky ve straně a prosazení principů nové politiky KSČ. Přijetím *Poučení z krizového vývoje* se však zejména vytvořil oficiální konstrukt interpretací událostí Pražského jara a toto období se v zásadě stalo jen tabuizovaným tématem,

²⁸ ABS, objektové svazky-10442_16, informace o hodnocení Vatikánu vůči československým poměrům, Praha 13. 6. 1968.

²⁹ ABS, objektové svazky, H_713_6, Názory kardinála Villota na situaci v katolické církvi, informace II. správy FMV, Praha 3. 8. 1972.

³⁰ ABS, Zpravodajský odbor Federální správy zpravodajské služby (A 18), inv. j. 22, Vatikan – zpráva o nepřátelské činnosti, Praha 5. 11. 1969.

jehož události byly odsouzeny k postupnému zapomnění, případně k negativním propagandistickým kampaním. Po přijetí dokumentu se nejvyšší straníční představitelé věnovali vedle potlačování politické opozice i problematice náboženství. Důraz na stabilizaci náboženských poměrů se objevil třeba ve vystoupení Gustáva Husáka na celostátní konferenci Národní fronty 27. ledna 1971. Ve vystoupení, kde utvrzoval ústřední pozice komunistů v tomto grémiu, Husák prohlásil, že jsou sice komunisté stoupcem vědeckého světového názoru, ale respektují náboženské cítění občanů. Jasně však deklaroval, že nepřipustí pokusy míchat náboženství s politikou, nebo jej využívat k vytváření protisocialistické opozice. Naznačil současně, že si v této oblasti přeje klid a k dalšímu zlepšení poměrů v náboženské oblasti povede především vstřícný přístup církevních činitelů. V případě, že by tomu tak nebylo, nepřímě pohrozil obrazem teroru padesátých let: „*Předpokládáme ovšem loajalitu všech církví a jejich představitelů, konec nějakých politických spekulací. Víme, že u nás už byly doby, kdy došlo nikoliv naší vinou i k bojovným střetnutím, a víme, jak to skončilo*“.³¹

Církev se v této době snažila vystupovat opět v jisté ambivalenci, kombinující vnější vyjádření loajality ke stávajícím poměrům a na druhé straně pokoušející se hájit své požadavky a zachovat si možnosti svého působení. Ve stejný den jako celostátní konference Národní fronty se konalo i novoroční setkání pracovníků státní správy s představiteli katolické církve, za níž byli přítomni biskup Tomášek, českobudějovický biskup Hlouch, kapitulní vikáři ostatních diecézí, ředitel Katolické Charity Jan Mára a také děkan bohoslovecké fakulty v Litoměřicích Merell. Tomášek ve svém projevu připomínal zejména styčné body mezi požadavky Vatikánu a mezi československými vládními kruhy k uvolnění mezinárodního napětí (jako byla snaha o udržení míru, vzájemná spolupráce a mírová koexistence obou bloků). Z toho pak plynulo, že Tomášek podle zprávy z tohoto setkání „*vyjádřil obdiv k mnohým úspěchům v budování socialismu u nás a v dalších zemích socialistického tábora, které postavil do protikladu s negativními sociálními dopady v buržoazní společnosti kapitalistického Západu*“.³² S odkazem na Husákův projev, jemuž byl na zasedání Národní fronty také přítomen, pak loajálně deklaroval ochotu katolické církve spolupodílet se na budování socialistické společnosti a vytváření předpokladů k dalšímu prohlubování vztahů se státními orgány.³² V Tomáškově projevu však bylo možné najít také gesta určitého vzdoru vůči prováděné politice. Všimli si jich i zástupci stranicko-státního aparátu. Tomášek požadoval například umožnit přijímat do bohosloveckých seminářů i starší bohoslovce, kteří již mají společenské postavení, požadoval současně odstranění opatření, která zamezovala výuce náboženství pro děti na farách. Apeloval také na možnost, aby duchovní mohli provádět svobodně duchovní cvičení. To však bylo považováno státními orgány za kulturní činnost a musela být schvalována příslušným národním výborem.³³

Další série opatření pak byla i vůči církvím přijata na nejvyšší stranické úrovni po XIV. sjezdu KSČ v roce 1971. Stoupcem reformního proudu sice vkládali očekávání do sjezdu sovětských komunistů, který se konal o necelé dva měsíce dříve než sněmování československých komunistů, s tím, že by na něm mohlo dojít k liberalizaci politiky a spoléhali se přitom na údajné spory ve vedení KSSS, které se týkaly sporů o možnou rehabilitaci stalinistické éry.³⁴ K žádným

³¹ Rudé právo, 28. 1. 1971, s. 2.

³² NA, f. KSČ-Ústřední výbor 1945-89, Oldřich Švestka, sv. 23, arch. j. 202, informace tajemníku ÚV KSČ O. Švestkovi, Praha 28. 1. 1971.

³³ Tamtéž.

³⁴ Listy, č. 1, leden 1971, s. 15.

konfliktům ovšem nedošlo. Po skončení XXIV. sjezdu KSSS tím pádem narostla mezi přívrženci reformem skepse.³⁵ Husák se naopak mohl opřít o sovětské mocenské kruhy, které si přály, aby ve státě i ve straně panovala stabilita. XIV. sjezd tak petrifikoval zásady normalizační politiky. Po něm obecně zesílil ideologický tlak na opětovné prosazení zásad marxistického světového názoru. Podle analytických zpráv Státní bezpečnosti očekával rovněž římskokatolický klér, že po XIV. sjezdu dojde ke zhoršení situace na poli vztahů mezi církví a státem. Mezi kněžími se šířily zprávy, že budou opět zavedeny kontroly farářů, zakázány církevní obřady, zájezdy na poutní místa, omezována výuka náboženství na školách a opětovně přemísťování kněží. S odložením církve od státu už podle nich nešlo počítat. Celkově se tak očekávalo větší „utažení šroubu“.³⁶ Odhad v tomto směru byl víceméně přesný. V červnu 1971 předsednictvo ÚV KSČ přijalo materiál směřující k navrzení dlouhodobějších trendů postupu vůči církvím.³⁷ Vzhledem k tomu, že v jarních měsících roku 1971 byla negativně hodnocena nábožensky orientovaná činnost lidové strany, která se zaměřovala ve svých aktivitách i na duchovní formaci laických členů církve, není příliš velkým překvapením, že nebezpečí vnímal stranicko-státní aparát ve větší angažovanosti laiků. Materiál pro potřeby předsednictva ÚV KSČ varoval před změnou církevní taktiky v době po koncilu a upozorňoval na posílení aktivní role laického elementu, jež spočívalo v „přenesení dosud otevřeného, veřejného mocenského ovládnutí státních systémů do skrytého, méně napadnutelného ovládnutí pomocí katolických laiků“.³⁸ Komunistický aparát si tak jako jednoho z hlavních nepřátel definoval laický stav a vůči těmto aktivitám se měl napříště soustředit podstatný zájem všech proticírkevních opatření. Jednou ze základních tezí nových opatření tak bylo zabránit tomu, aby některé výsledky koncilu, považované za politického charakteru a směřující k rozšíření pozic a upevňující vliv církve na společnost, byly v československých podmínkách realizovány. Současně materiál předsednictva ÚV KSČ upozorňoval na skutečnost diferencovaného hodnocení duchovních v tom smyslu, aby vedoucí místa v církevních strukturách zastávali jen ti, kteří mají kladný poměr k socialistickému zřízení. Státními úřady neměly být nadále povolovány obřady, které by mohly zvýšit přitažlivost církvi pro mládež, stejně jako snahy o zapojení laiků do pastorace. Pokud šlo o náboženské obřady mimo kostel, jako ožívování zaniklých poutí, průvodů do polí, velikonočních průvodů, „Božího těla“ apod., jejich rozsah se měl postupně omezovat a jejich konání přesouvat pouze do kostelů. Stejně tak neměla být povolována činnost mužských řeholí, která byla podle rozhodnutí generální prokuratury nelegální.³⁹ V podstatě tato opatření znamenala další ztuhnutí opatření proti všem činnostem církvi, jež se neodehrávaly na kostelní půdě a tím pádem výrazné omezení všech aktivit, jež nesly evangelizační záměr. Všechna nařízení nesla rysy státem řízené a podporované sekularizace společenského života. Na druhou stranu se však v pozdějších 70. letech ukazovalo, že navzdory oficiálně prováděným opatřením se aktivizovaly zejména skupiny laiků ve spolupráci s duchovními, často bez státního souhlasu, aby se neveřejným způsobem v duchovním životě prohlubovali.

³⁵ ABS, f. Správa kontrarozvědky-II. Správa SNB (A 34), inv. j. 3886, Názory občanů na XIV. sjezd, Praha 1. 6. 1971.

³⁶ ABS, objektové svazky, H_713_4, Informace o názorech kněží a laiků na XXIV. sjezd KSSS, XIV. sjezd KSČ a jednání mezi ČSSR a Vatikánem, Praha 7. 6. 1971.

³⁷ NA, f. KSČ-Ústřední výbor 1945-89, Oldřich Švestka, sv. 23, arch. j. 202, Návrh dlouhodobého postupu při řešení vztahů KSČ a socialistického státu vůči církvím, věřícím a náboženské ideologii, návrh předložený předsednictvu ÚV KSČ tajemníkem Oldřichem Švestkou 17. 6. 1971.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Tamtéž.

Stranické vedení očekávalo potvrzení nového kurzu také od připravovaných voleb do národních výborů, které se staly určitým testem dosaženého stupně loajality občanů k mocenské normalizační garnituře. Obnovení pořádku až do druhé poloviny roku 1971 nedosáhlo takové úrovně, aby mělo komunistické vedení jistotu, že bude moci volby před světem prezentovat jako „dovršené etapy politické konsolidace společnosti a celého veřejného života“.⁴⁰ Stranické vedení si bylo vědomo toho, že církev a náboženské společnosti mají stále vliv na značnou část obyvatelstva, zejména na vesnicích a mezi starší generací. Proto bylo navrhováno, aby se v církevním tisku objevovaly články, které by poukazovaly na hodnoty, které vytváří socialismus (jako je zdravotnictví, školství, jistota v práci, právo na odpočinek apod.). Takové texty měly vycházet i v *Lidové demokracii*, oficiálním orgánu Československé strany lidové. Současně měli být vedoucí církevní činitelé správně instruováni, aby podporovali program Národní fronty, tedy i připravované volby. S cílem kladně působit na věřící měly všechny církve vydat prohlášení k volbám.⁴¹ V pastýřském listu vycházeli biskupové z doporučení aktivně se voleb zúčastnit, přičemž poukazovali zvláště na závěry koncilu v rámci propojování náboženských a veřejných záležitostí.⁴²

Nejviditelnější změnou v rámci zavádění normalizačního tlaku na církev byl vznik nového prorežimního uskupení katolických duchovních. Jak už jsem zmínil výše, jedním z důležitých kroků byl rozpad prorežimního proudu uvnitř katolické církve a zánik MHKD. O vzniku dalšího uskupení duchovních, které by mělo blízko k politickému komunistickému establishmentu, se začalo hovořit již poměrně záhy po srpnové okupaci. Tomášek totiž varoval ve Vatikánu, že se znovu připravuje vznik takové organizace, která by tentokrát nesla název UNITAS.⁴³ Nakonec se při hledání vhodného názvu nové organizace zvolil název, který měl symbolizovat navenek jejich loajalitu s Římem. Proto se nazývalo hnutí podle názvu encykliky papeže Jana XXIII. „Pacem in terris“ („Mír ve světě“), vydané v roce 1963 – Sdružení katolických duchovních Pacem in terris (SKD PIT). Ve dnech 19.–20. ledna 1971 proběhly v Praze a Bratislavě pracovní konference připravovaného sdružení. Během jednání pražské konference byl patrný velmi silný aspekt vytváření kontinuity s předchozí činností prorežimních struktur tak, jak se etablovaly po roce 1948. Kanovník Jan Mára například vystoupil s projevem, kde vyzdvihl kladné stránky působení MHKD. Zdůraznil v něm, že mnoho funkcionářů MHKD odmítá i nadále znemožnění činnosti z roku 1968 a je rozhodnuto navázat na jeho pozitivní výsledky, oproštěné od bývalých chyb, v rámci nového hnutí, kde se chce angažovat za podporu současné politiky strany a vlády.⁴⁴ Řeč Františka Hochmanna, který se stal ústředním tajemníkem SKD PIT, byla zase určena i biskupům a Vatikánu, když v ní poznamenal, že nové sdružení bude dbát na autoritu hierarchie i Svatého stolce. Předsednictvo ÚV KSČ, které jednalo o problematice 19. února 1971, však zatím nechtělo dát pokyn k vzniku nového kněžského uskupení, protože v této době také probíhala

⁴⁰ VILÍMEK, T.: „Všichni komunisté do ureň!“: Volby v Československu v letech 1971–1989 jako společenský, politický a státně-bezpečnostní fenomén. Praha 2016, s. 129.

⁴¹ NA, f. KSČ-Ústřední výbor 1945-89, Oldřich Švestka, sv. 23, arch. j. 202, Návrh na politicko-organizační zapojení církvi a náboženských společností v předvolebním období a v průběhu voleb do zastupitelských orgánů, Praha 21. 8. 1971.

⁴² OPATRŇÝ, A. (ed.): *Pastýřské listy 1945–2000. Arcidiecéze pražská*. Praha 2003, s. 226–227.

⁴³ ABS, f. Správa kontrarozvědky-II. Správa SNB/FMV (A 34), f. 3212, Zpráva o činnosti v katolické církvi, Vatikánu a kněžské emigraci, Praha 14. 7. 1970.

⁴⁴ NA, f. KSČ-Ústřední výbor 1945-89, Oldřich Švestka, sv. 23, arch. j. 202, informativní zpráva o průběhu pracovní konference přípravného „Sdružení katolických duchovních“ pro tajemníka ÚV KSČ Aloise Indru, Praha 29. 1. 1971.

souběžně jednání s Vatikánem. Ustavující schůze obou republikových sdružení se proto oficiálně konala až 31. srpna 1971, současně v Praze i v Bratislavě, přičemž bylo zdůrazněno, že jejich vznik je v souladu s normalizací také na poli náboženského života.⁴⁵ Předsedou českého republikového výboru SKD byl zvolen olomoucký kapitulní vikář Josef Vrana, místopředsedy pak probošt pražské metropolitní kapituly Antonín Stehlík, jenž zastával v 50. a 60. letech post kapitulního vikáře pražské arcidiecéze, písecký děkan František Kajtman a docent Cyrilmotodějské bohoslovecké fakulty v Litoměřicích Václav Medek. Federální výbor SKD PIT byl konstituován za účasti přibližně 400 duchovních 17. 11. 1971 v Praze. Předsedou SKD PIT ČSSR byl zvolen místopředseda českého sdružení Václav Medek, místopředsedou se stal předseda sdružení SKD-PIT na Slovensku Mikuláš Višňovský.⁴⁶ Několik dní po etablování federálních orgánů se setkala delegace SKD PIT s prezidentem Svobodou, což byla součást snah konkrétně implementovat podporu katolického duchovenstva do propagandistické kampaně před blížícími se volbami.⁴⁷ Aktivně si v této době počínal i Josef Plojhar, tedy nejviditelnější tvář jak církevní, tak politické spolupráce s komunistickou mocí z řad katolíků. Plojhar dostal možnost vyjadřovat se také v komunistickém tisku. Časopis *Tvorba* s ním například uveřejnil i předvánoční rozhovor v prosinci 1969.⁴⁸ Pro novou organizaci byl však již příliš zkompromitovaný, přesto si v 70. letech udržoval významný vliv v normalizované lidové straně.

Ve způsobu argumentace se vedoucí činitelé SKD PIT snažili zdánlivě propojit výzvy k větší angažovanosti věřících, které se staly osou zapojení laiků do církevního i občanského života po Druhém vatikánském koncilu, se socialistickými společenskými diskursy angažovanosti ve prospěch režimu. Jedním z hlavních témat veřejných diskusí v rámci SKD PIT však byla podpora mírové politiky socialistického bloku, protože v této rovině se sdružení angažovalo asi nejvíce. K činnosti hnutí se zpočátku hlásili i ti církevní hodnostáři, kteří se později k myšlence prorežimní kněžské organizace stavěli kriticky. Dokladem toho je například činnost slovenského hodnostáře Julia Gábríše, jenž byl v roce 1973 jmenován biskupem a zastával pozici apoštolského administrátora trnavské apoštolské administratury (od roku 1977 trnavské arcidiecéze). Ten zpočátku aktivně podporoval činnost v „*Pacem in terris*“ a dokonce „*teologicky zdůvodňoval jeho existenci*“.⁴⁹ Během biskupského působení však svá kladná stanoviska poněkud přehodnotil. Je však zajímavé, že proti vzniku SKD čeští úřadující biskupové příliš energicky nevystupovali. Tomášek vznik prorežimní organizace v této fázi vnímal jako způsob komunikace vlády s katolickou církví a vyslovoval se k umírněným stanoviskům ke vzniku SKD-PIT.⁵⁰ Přitom pražský apoštolský administrátor, jak jsem již zmínil, ještě před vznikem organizace kriticky poukazoval na její nevhodnost. Na konferenci duchovních v lednu 1970 propagoval zachování „vnitřní i vnější jednoty“ mezi duchovními a biskupy a veřejně odmítal snahy o vytváření různých organizací církevního charakteru. Takovou činností se mu podle zprávy StB podařilo v pražské arcidiecézi přivodit názorovou roztržičnost a vytvoření dvou center, přičemž

⁴⁵ Rudé právo, 1. 9. 1971, s. 2.

⁴⁶ ZBRANEK, T. B.: *Sdružení katolických duchovních Pacem in terris*. Getsemany, říjen 2010, Dostupné z: <https://www.getsemany.cz/node/2732#sdfootnote72sym-přístup> (cit. 21. 10. 2020).

⁴⁷ Rudé právo, 24. 11. 1971, s. 1.

⁴⁸ Tvorba, 22. 12. 1969, s. 16.

⁴⁹ NA, f. KSČ-Ústřední výbor 1945-89, Oldřich Švestka, sv. 23, arch. j. 202, Informace o poradě s vedením Skd PIT 6. 9. 1972.

⁵⁰ SVOBODA, B.: *Na straně národa. Kardinál Tomášek v zápase s komunistickým režimem (1965–1989)*. Praha 2006, s. 88.

se „*sám postavil v čelo skupiny soustřeďující reakční klér prosazující v ČSSR politiku Vatikánu podle závěrů II. Vatikánského koncilu*“.⁵¹ Podobný vývoj byl patrný i u brněnského biskupa Skoupého, který tvrdě vystupoval proti pokusům obnovovat činnost prorežimních kněžských struktur a hrozil tvrdými sankcemi kněžím, jež by se o to pokoušeli. Po návratu z Vatikánu však svoje chování k prorežimním duchovním změnil a začal prohlašovat, že nechce dělat nic, co by bylo namířeno proti zájmům ČSSR. Začal souhlasit i s přípravami na jednání o znovuzaložení MHKD, pouze s podmínkou, že každý účastník jednání má za povinnost o výsledcích ho podrobně informovat.⁵² Komplikací pro další vývoj církevních poměrů v Československu byla činnost tohoto sdružení zejména z hlediska toho, že československá vláda nabízela Vatikánu kandidáty na biskupské stolce prakticky jen z jejich řad.

Další opatření k desakralizaci společnosti vzešla zejména z jednání předsednictva ÚV KSČ v lednu 1973. Základní rámec ideologické komunistické politiky v tomto směru narýsovalo již zasedání ÚV KSČ ve dnech 26.–27. 10. 1972, které se zabývalo upevněním ideologické jednoty v rámci normalizačního politického kurzu. Na základě této báze byla připravena nová linie církevní politiky, kterou projednalo předsednictvo ÚV KSČ počátkem ledna 1973. Tehdy bylo přijato usnesení pod názvem „*O dlouhodobém postupu v oblasti církevní politiky a vědeckoa-teistické výchovy*“, jež směřovalo k akceleraci ateistické výchovy.⁵³ Kontury dalšího postupu vůči církvím byly ovlivněny obecnějšími trendy normalizované československé společnosti. Materiál předsednictva ÚV KSČ úspěšnou politiku vedoucí k oslabení církevních pozic ztotožnil s celkovým upevňováním výstavby socialismu a zejména s dosahováním trvalých úspěchů v ekonomice a v celkovém životě společnosti, které vedly k dalšímu zvyšování životní úrovně lidu. Materializace pohledu na život byla ostatně předpokladem i sekularizace západní společnosti, kde hrála významnou roli postupující modernizace a technologický rozvoj. V podmínkách komunistického režimu však měla jít s materializací společnosti ruku v ruce také účinná ateistická propaganda.⁵⁴ Jejím cílem bylo dosažení skutečnosti, že náboženská víra bude lidem lhostejná a nahradí ji kupříkladu kulturní prožitky. Ideologická práce tedy neměla být negativistická.⁵⁵ Tím byly položeny základy pro další linii církevní politiky. Státem a stranou podporovaná a vynucovaná desakralizace pokračovala úspěšně i v dalších oblastech a odrážela se do oslabování vnějších atributů náboženskosti.⁵⁶ Hodnoty udávané k počtu náboženských obřadů ukazovaly během první poloviny 70. let sestupnou křivku a vracely se rychle k hodnotám vykazovaným na tomto poli před dobou Pražského jara. Ateizační kampaně se projeví ve snížení počtu participace obyvatel na iniciačních a přechodových církevních rituálech. V 70. letech navíc průzkum veřejného mínění konstatoval odklon mladých lidí od zájmu o náboženství.⁵⁷

⁵¹ ABS, f. Správa kontrarozvědky-II. Správa SNB/FMV (A 34), inv. j. 3212, zpráva o činnosti v katolické církvi; zpráva o činnosti ve vysokoškolském hnutí, Praha 14. 7. 1970.

⁵² Tamtéž.

⁵³ NA, KSČ-ÚV-02/1, předsednictvo ÚV KSČ 1971-76, sv. 66, arch. j. 64/B. 5, 60. Schůze předsednictva ÚV KSČ, 5. 1. 1973.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ BALÍK, S. – HANUŠ, J.: *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno 2007, s. 213.

⁵⁷ NA, KSČ-ÚV-02/1, předsednictvo ÚV KSČ 1971-76, sv. 115, arch. j. 117/B. 4, 112. schůze předsednictva ÚV KSČ, 26. 4. 1974. K tomu je však třeba dodat, že míra religiozity, a to i mládeže, rostla od západu na východ a i v tomto období byla vysoká na Slovensku.

Signifikantním výsledkem opětovného tlaku KSČ a státu vůči církvím byla i forma oslavy významného jubilea, a to vzpomínky na tisíc let od založení pražského biskupství v roce 1973. Bližící se milénium dalo již v polovině 60. let podnět k uspořádání velkoryse pojatého duchovního programu, jehož iniciátorem byl zejména tehdejší apoštolský administrátor arcidiecéze František Tomášek. Ten již v roce 1967 vyzval věřící pražské arcidiecéze k přípravě na tisíciletí existence biskupství speciálním pastýřským listem, který byl čten při bohoslužbách v neděli 23. dubna 1967.⁵⁸ V Tomáškově pojetí se jednalo o poměrně širokou škálu návrhů, které chtěla katolická církev konkrétně realizovat. Tomáškův model oslav totiž předpokládal uspořádání několika kulturních a propagačních akcí, jež by překročily ryze církevní horizont. Kulturně-historický význam vzniku diecéze měla podtrhnout spolupráce pražského arcibiskupství s významnými veřejnými paměťovými a vědeckými institucemi – Národním muzeem, Národní galerií a také s Československou akademií věd.⁵⁹ Od dubna do září 1973 se také předpokládalo zorganizování řady slavnostních bohoslužeb v pražské katedrále. Svým rozsahem měly oslavy získat pečeť celostátního a mezinárodního významu. Ke zřetelným ambicím programu oslav patřilo propojování kolektivní duchovní paměti českých katolických kruhů s nově akcentovanými teologickými a spirituálními diskursy, jak je přinášely reformní ideje II. vatikánského koncilu. V posrpnové atmosféře však vystoupila stranická místa proti velkoryse pojatým církevním záměrům. Ve stranickém diskurzu byly totiž vykládány jako snahy o posílení významu katolické církve ve společnosti, tedy opačným způsobem, než o to usilovaly normalizační tendence: „*pražský ordinariát usiluje o další rozšíření vlivu a popularity římskokatolické církve u československých občanů, snaží se na „vědeckém“ základě odůvodnit historický význam církve při vzniku a vývoji českého státu a hodlá organizováním rozsáhlých pompézních akcí demonstrovat sílu katolicismu v ČSSR*“.⁶⁰ Proto byla přijata opatření, aby se festivita stala pouze vnitrocírkevní záležitostí, bez jakéhokoliv přesahu do veřejného prostoru. Státní orgány navíc vyvíjely během miléniového roku 1973 výrazný nátlak na kněze v jednotlivých okresech pražské arcidiecéze, aby oslavy milénia vzniku biskupství bojkotovali. Negativní roli sehrál také fakt, že součástí přípravného týmu se stali také reprezentanti SKD-PIT, jako byl například kanovník metropolitní kapituly Václav Kořínek, jenž měl hrát roli prostředníka mezi kolaborující organizací a organizačním týmem miléniových oslav na pražském arcibiskupství.⁶¹ Průběh milénia pak hodnotilo zasedání sekretariátu ÚV KSČ 20. listopadu 1973, které konstatovalo neúspěch akcí. Vrcholných poutí do katedrály se účastnilo jen několik tisíc lidí, k masovým projevům vzpomínání na milénium nedošlo.⁶²

Podobné procesy jako v římskokatolické církvi rezonovaly i mezi nekatolickými církvemi. Silně protirežimní důraz byl zřetelný v protestanském milieu mezi členy českobratrské církve evangelické (ČCE), která vystupovala počátkem 70. let mnohem radikálněji než vedení katolické církve. Materiál předsednictva ÚV KSČ z 22. května 1970 připomínal, že právě tato církev vystupovala nejrozhodněji za dosažení svobodnějších podmínek pro svou další činnost. V duchovní rovině kladli především členové „Nové orientace“, což byla skupina duchovních i laiků kritič-

⁵⁸ OPATRŇÝ, A. (ed.): c. d., s. 150–152.

⁵⁹ CUHRA, J.: *Milénium pražského biskupství. Pandán k desetiletí duchovní obnovy*. In: Tůma, O. (ed.): *Historické studie. K sedmdesátinám Milana Otáhalo*. Praha 1998, s. 50.

⁶⁰ NA, KSČ-ÚV-02/4, sekretariát ÚV KSČ 1971-76, sv. 60, arch. j. 95, 95. schůze sekretariátu ÚV KSČ 20. 11. 1973.

⁶¹ Archiv Arcibiskupství pražského, f. Milénium 1973, zpráva o miléniu pražského biskupství, schůzka 8. 1. 1973 na pražském arcibiskupství.

⁶² NA, KSČ-ÚV-02/4, sekretariát ÚV KSČ 1971-76, sv. 60, arch. j. 95, 95. schůze sekretariátu ÚV KSČ 20. 11. 1973.

tější ke konformnímu chování členů církve k režimu, důraz na křesťanskou odpovědnost za společnost a dodržování morálních norem. Svými aktivitami však „Nová orientace“ překračovala rámeček ryze teologických debat, neboť se její stoupenci zaměřili i na diskusi kolem otázek dodržování lidských a občanských práv. V dubnu 1968 vydala ČCE dokument, který vyzýval ke konkrétní nápravě křivd a pochybení, jež se ve vztahu církve a státu po roce 1948 děly. Mezi navrhovanými změnami bylo zařazení vysílání bohoslužeb do rozhlasu a televize, umožnění pastorační práce ve věznicích, odstranění ateistických pasáží z učebnic, prohloubení svobody tisku a právo církvi zaujímat vlastní stanoviska k politickým i společenským událostem. Její představitelé podpořili i výzvu „Dva tisíce slov“ a zřetelně se přihlásili k zápasu o demokratizaci socialistického systému. Státní bezpečnost si rovněž všimla posrpnové aktivity ČCE, zejména návrhů pražského seniorátu na uspořádání vztahů mezi státem a církvemi. Jeho členové totiž přišli v lednu 1969 s požadavky na šíření náboženství prostřednictvím sdělovacích prostředků, spolupráce s ostatními církvemi při dohodě na společném prohlášení k aktuálním politickým otázkám (srpnové události, ústupky z moskevských protokolů, odmítání okupace apod.) a podpory podmínek pro rozvinutí ekumenického hnutí s možností působit na občanský život v politickém a náboženském duchu.⁶³ Při kritickém vymezování vůči komunistické moci hrála významnou roli i postava studenta Jana Palacha, který byl zakotven v evangelickém konfesním prostředí. Pohřební obřady na Olšanských hřbitovech vedl po jeho smrti evangelický duchovní Jakub Schwarz Trojan, mezi jehož farníky Jan Palach patřil. Vedení evangelické církve v oficiální reakci zdůraznilo morální rozměr Palachovy oběti: „*Smrt Jana Palacha nás volá k životu. Zemřel, aby chránil život druhých. Jeho věc je naší věcí. Vyzývá nás, abychom usilovali o změny k lepšímu, o hodnoty, které dávají naší existenci pravou tvář a mravní velikost, o ideály, které lidstvo sjednocují a vedou vpřed. Připravujeme se pro úkoly, které nás čekají, postupně chceme brát na sebe odpovědnost, v níž je spojena zásadní povinnost s trpělivostí a láskou*“.⁶⁴ V materiálech státní správy se objevují doklady o podobné ambivalentnosti přístupu k přijatým opatřením, jako v případě římskokatolické církve. Na jedné straně synodní senior Václav Kejř ujišťoval státní místa o připravenosti církve k provádění konsolidace, na druhé straně upozorňovaly materiály SPVC na neochotu církevních míst tento názor sdílet.⁶⁵

XVII. synod evangelické církve, který proběhl na konci října 1971, vyzval k tomu, aby byla vůči církvim uplatňována svobodnější politika a získaly větší prostor pro své působení: „*jednejme v naprosté pravdivosti s představiteli státní správy, vysvětlujme základní postoje své víry, která se nechce opírat o vnější moc*“.⁶⁶ Synod se postavil za pokračování obrodného procesu, přestože i v nekatolických církvích se šířil názor, že po XIV. sjezdu KSČ bude zesílený dozor státu nad jejich činností. Jak uvádí historik Petr Moréé, zlomovým bodem v prosazení normalizace do evangelických kruhů bylo pak jednání církevní reprezentace s představiteli SPVC v lednu 1972.⁶⁷ V jeho rámci vyhrožoval Karel Hruza představitelům ČCE, že pokud nepřistoupí k radikálnějších tzv. konsolidačním krokům, podnikne kroky proti církevnímu vedení.⁶⁸ Předsednictvo

⁶³ ABS, f. Správa kontrarozvědky-II. Správa SNB/FMV (A 34), inv. j. 3303, Zpráva o činnosti nepřátelských seskupení protisocialistických, revizionistických a pravicově oportunistických sil, Praha 10. 2. 1970.

⁶⁴ Český bratr 45, únor 1969, č. 2, s. 31.

⁶⁵ MOREÉ, P.: „*Jak ČCE nabyla ducha svobody a jak o něj přišla, Roky 1968 až 1977*“. In: Cesta církve 1, knižnice studijních textů Českobratrské církve evangelické. Praha 2009, s. 35.

⁶⁶ Český bratr 47, listopad 1971, č. 9, s. 142.

⁶⁷ ŠIMSÁ, J.: *Z počátků zápasu o zachování demokratické struktury církve v době „normalizace“*. Křesťanská revue 69, 2002, č. 2, s. 41–48.

⁶⁸ MOREÉ, P.: c. d., s. 38.

ÚV KSČ doporučovalo, aby se pozornost stranických orgánů zaměřila právě na tuto církev, která představovala opoziční sílu vůči státu. Jako úkol byla stanovena co nejrychleji provedená vnitřní transformace, která by přinesla změnu v její celkové orientaci. K tomu bylo třeba využít a cílevědomě prohlubovat „počínající vnitřní diferenciaci mezi jednotlivými teologicko-politickými skupinami s cílem omezovat postupně vliv těch církevních činitelů, kteří zastávají odmítavé stanovisko k pozitivnímu řešení problémů ve vztazích státu a církve“.⁶⁹ Jednalo se o podobnou snahu diferencovat církve a vytvořit konformnější skupinu duchovních a laiků.

Jako celkem uspokojivý politický vývoj hodnotily státní orgány naproti tomu stav u Československé církve (v roce 1971 se přejmenovala na Československou církev husitskou), která byla početně druhou největší křesťanskou církví u nás. Komunistické vedení však bylo toho názoru, že dosažení konsolidace bude právě v této církvi vzhledem k jejím pokrokovým tradicím snadné, i když upozorňovalo na možnou opozici. Ta se podle informací Státní bezpečnosti utvářela především v okruhu některých teologů církve a mezi některými duchovními. Jako zastánci pravicových tendencí byli identifikováni vyučující na Husově teologické fakultě, Zdeněk Trtík a Zdeněk Kučera. Proděkan Trtík vyslovil názor, že marxismus-leninismus nesplnil očekávání.⁷⁰ Zdeněk Kučera se zase významně angažoval v ekumenickém dialogu s ostatními křesťanskými církvemi. Pro bezpečnostní i stranické orgány představoval ohrožující faktor také zvyšující se podíl mladých lidí na duchovním životě církve. Podle inspirace „novou orientací“ v ČCE totiž během Pražského jara vznikala také v Československé církvi živá duchovní společenství zaměřená na mládež. Jedním z hlavních organizátorů byl farář Karel Krásný, pracovník ústřední rady Československé církve a zakladatel „Klubu mladých církve“. Společně se Zdeňkem Kučerou zpracovali a rozšířili materiál pod názvem „koncepce o církevní práci v československé církvi“. Obsah byl podle hodnocení StB v podstatě směrnici pro aktivní činnost pravicových sil v nekatolických církvích.⁷¹ Do Klubu mladých navíc docházeli také tzv. pravicoví exponenti, jako byli spisovatel Vladimír Škutina nebo Luděk Pachman, kteří se ocitli po srpnu 1968 mezi nepřáteli socialistického zřízení. Během setkání tehdejšího patriarchy Miroslava Nováka na SPVC však bylo v únoru 1971 konstatováno, že i zde postoupila normalizace dopředu, neboť „v církvi nastává uklidnění, opoziční a pravicové skupinky se stáhly do ústraní“.⁷²

Závěrem lze říci, že normalizace otočila nejen politické mechanismy směrem k prosazení dogmaticky orientovaných skupin v rámci KSČ, které byly v době Pražského jara poněkud upozaděny. Husákovský režim začal současně opět politicky vynucovat sekularizaci tak, jak to ostatně prováděla komunistická moc celou dobu předtím. Byla uplatňována teze, že církev má možnost z hlediska legislativy rozvíjet svou činnost. Jakékoli jiné aktivity mimo zákonem úzce vymezenou činnost však již byly v komunistickém diskurzu politickým zneužitím náboženského cítění obyvatelstva. V podstatě to opět znamenalo utlumení hlavně nábožensky autentického života, možností studia, provádění evangelizace, omezení činnosti řeholních společenství apod. K prosazování sekularizace a ateizačních opatření navíc vytvořila normalizace vhodné podmínky. Občané museli pragmaticky přijmout kvůli své kariéře a zabezpečení rodiny a přijatelného

⁶⁹ NA, KSČ-ÚV-02/1, předsednictvo ÚV KSČ 1971-76, sv. 66, arch. j. 64/B. 5, 60. schůze předsednictva ÚV KSČ, 5. 1. 1973.

⁷⁰ ABS, f. Správa kontrarozvědky-II. Správa SNB/FMV (A 34), inv. j. 3303, Zpráva o činnosti nepřátelských seskupení protisocialistických, revizionistických a pravicově oportunistických sil, Praha 10. 2. 1970.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² NA, Ministerstvo kultury ČSR, sekretariát pro věci církevní (MK SPVC), k. 195, záznam z jednání patriarchy Nováka na SPVC 19. 2. 1971.

společenského statusu pravidla, která určovalo stranické vedení. Zajímavým fenoménem byla bezpochyby i ambivalence lavírování církevní hierarchie mezi momenty vyjadřování odporu či nespokojenosti a mezi konformním přitakáním posrpnovým poměrům. K ovládnutí populace byly využívány i nástroje uvnitř církve, kdy velkou úlohu mělo hrát SKD PIT. Období počínající normalizace v 70. letech tedy znamená další erozi institucionálně chápané a masové religiozity v Československu, a to především v českých zemích, méně již na Slovensku, kde si vztah k praktikování křesťanských rituálů udržela i v době komunismu výraznější část populace.

doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D.
Historický ústav AV ČR, v. v. i
Prosecká 809/76
190 00 Praha 9
Česká republika
e-mail: sebek@hiu.cas.cz